

EVA SERRA I PUIG (1942 – 2018): HISTÒRIA I COMPROMÍS

AGUSTÍ ALCOBERRO
Universitat de Barcelona

Nascuda a la postguerra en una família de vençuts, Eva Serra va aconseguir fer-se un lloc en un món fins aleshores molt majoritàriament masculí amb les eines del talent i el treball. Es va especialitzar en l'època que constituïa la ventafocs de la historiografia catalana: els segles moderns. I en va construir un relat del tot nou, que destaca la importància d'aquell període en la formació de la identitat nacional i dels trets essencials de la societat catalana contemporània. Però no va ser mai una acadèmica tancada en la seva torre d'ivori, ben al contrari: va expressar el seu compromís polític permanent amb la llibertat de Catalunya i la justícia social, motiu pel qual va militar en partits i organitzacions independentistes i va patir tortura i presó. La seva lliçó és clara: l'objectivitat i el rigor històric no es construeixen des d'una aparent neutralitat, sinó des de la consciència del compromís.

Alguns d'aquests valors sens dubte els va aprendre del seu pare, Josep de Calassanç Serra i Ràfols, arqueòleg i peça clau de l'Escola de Barcelona organitzada al voltant de Pere Bosch i Gimpera, però també personatge decisiu en la reconstrucció d'Estat Català després de la desfeta del 6 d'octubre de 1934. L'Eva i la seva germana Blanca li van dedicar molt recentment un sincer i documentat

homenatge a l'article «Repressió, represàlies i represa en l'arqueologia catalana (de 1939 fins a final de la dècada de 1940)», publicat el 2013.¹

Llicenciada el 1967, Eva Serra es va formar en el món editorial i, entre altres feines, va participar activament en la redacció de la *Gran Enciclopèdia Catalana* —una tasca aleshores absolutament titànica—. Ella mateixa explicà anys després:

A la meua universitat Pierre Vilar no existia. Les meves universitats foren els Estudis Universitaris Catalans, on Ferran Soldevila em va donar a conèixer Pierre Vilar, i l'editorial Salvat, on Ramon Garrabou em va facilitar el coneixement de tot el debat sobre la transició [del feudalisme al capitalisme].²

Serra va iniciar la seva vida acadèmica com a professora a la Universitat Autònoma de Barcelona (1970-1975). Aquest darrer any s'incorporà a la Universitat de Barcelona, on restà fins a la jubilació, amb l'excepció del període 1991-1997, en què va exercir a la Universitat Pompeu Fabra. Durant anys estigué vinculada també a la Universitat Catalana d'Estiu. Així mateix, el 2002 s'incorporà a la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans.

D'ençà del seu primer llibre, *La Guerra dels Segadors* (1966),³ publicat en una col·lecció de divulgació d'editorial Bruguera, els fets de 1640 van constituir un tema recurrent en la seva trajectòria investigadora. Serra hi retornà, com veurem, des de perspectives diverses, econòmiques, socials i juridicopolítiques, tot cercant-ne una interpretació global. D'altra banda, un eix essencial dels seus treballs va ser el desig de recuperar la historiografia de l'etapa republicana, brutalment escapçada amb la derrota de 1939. Tal com assenyalà Núria Sales en el pròleg de l'edició de la seva tesi doctoral,

1. SERRA, Eva i SERRA, Blanca. «Repressió, represàlies i represa en l'arqueologia catalana (de 1939 a finals de la dècada de 1940)». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XXIV, 2013, pàgs. 101-123.

2. SERRA, Eva. *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII. Baronia de Sentmenat, 1590-1729*. Barcelona: Crítica, 1988. La citació correspon a pàg. 17, n. 4.

3. SERRA, Eva. *La Guerra dels Segadors*. Barcelona: Bruguera, 1966.

un dels grans mèrits de Serra va ser «el pont que ha restablert entre la historiografia universitària barcelonina postvicentiana i la historiografia catalana d'abans de la guerra, ja sigui barcelonina o local, universitària o no, laica o eclesiàstica».⁴

El camp català dels segles XV-XVIII

Eva Serra va llegir la seva tesi doctoral, elaborada sota la direcció d'Emili Giralt, l'abril de 1978. La intitulà *La societat rural catalana del segle XVII. Sentmenat, un exemple local del Vallès Occidental, 1590-1729*. Tanmateix, va haver d'esperar deu anys a fer-ne l'edició completa, acompanyada d'uns generosos apèndixs, en l'aleshores tot just estrenada col·lecció Sèrie General de l'editorial Crítica; va dur per títol *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII. Baronia de Sentmenat 1590-1729*. Ella mateixa explica en la introducció:

[...] la idea originària en iniciar-ne les recerques era trobar un material per abordar el tema de la Guerra dels Segadors. Tenint en compte que Elliott feia un tractament bàsicament polític del tema, la meva intenció era fer una aproximació social i econòmica. En definitiva, pretenia aclarir la hipòtesi dels orígens agraris de la revolta catalana.⁵

Ja en els capítols inicials, la tesi qüestionava la interpretació que Jaume Vicens Vives havia fet de la Sentència Arbitral de Guadalupe (1486), entesa com una victòria remença. Ben al contrari, Eva Serra afirmava que «la revolució agrària del xv ha de ser interpretada més en termes de revolució pagesa que no pas de revolució estrictament remença» i destacava «el caràcter antifeudal de les guerres i el caràcter d'eina de recomposició del sistema feudal de la sentència».⁶ L'originalitat d'aquest enfocament, i l'interès de la documentació en què es fonamentava, justificuen la publicació, ja el 1980, a la revista *Recerques* de l'article «El règim feudal català abans i després de la Sen-

4. SALES, Núria. «Pròleg». A SERRA, Eva: *Pagesos i senyors... Op. cit.*, pàgs. 7-15.

5. SERRA, Eva. *Pagesos i senyors... Op. cit.*, pàg. 18.

6. *Ibidem*, pàgs. 45-46.

tència Arbitral de Guadalupe», un text que ha estat objecte de diverses reedicions i que suscità un ampli debat historiogràfic.⁷

No és exagerat afirmar que la tesi doctoral d'Eva Serra marca un punt d'inflexió decisiu en la història agrària de la Catalunya moderna. L'ambició metodològica i interpretativa de la historiadora i la seva ingent capacitat de treball van donar lloc a una obra modèlica que incorporava una gran quantitat d'informació estadística, un acurat estudi del sistema legal vigent i una aproximació a la realitat quotidiana del camp català en l'època moderna. Sobre aquestes bases, Eva Serra descrivia les formes de resistència pagesa a la Catalunya moderna, aportava interessants dades sobre l'evolució de la producció, la productivitat i els preus agraris i assenyalava l'evolució de l'estructura de classes, fonamentada en l'«erosió de la renda feudal» i en la «diferenciació social al si de la pagesia». Així, la historiadora concloïa: «la guerra dels Segadors té arrels agràries de doble sentit, resistencialisme antifeudal i resistencialisme antifiscal pagès [...] —una i altra prou difícils de separar».⁸

La Revolució de 1640 (i la ruptura austriacista de 1705/1713)

Sense abandonar l'interès per la història agrària, a partir de la dècada de 1990 la historiadora fa un gir important en la seva recerca que l'acosta a la història política i institucional. El punt d'inflexió en aquest canvi es troba en l'obra col·lectiva *La Revolució catalana de 1640* (1991), que Eva Serra dirigeix i que publica de nou Crítica en ocasió del 350 aniversari d'aquell esdeveniment.⁹ En l'obra hi vam col·laborar diversos historiadors joves, que ens reconeixíem

7. SERRA, Eva. «El règim feudal català abans i després de la Sentència Arbitral de Guadalupe». *Recerques*, núm. 10, 1980, pàgs. 17-32. L'article va ser reproduït, entre d'altres, a VILAR, Pierre (dir.). *Història de Catalunya*, vol. VIII: *Antologia d'Estudis Històrics*. Barcelona: Edicions 62, 1990, pàgs. 150-166.

8. SERRA, Eva. *Pagesos i senyors... Op. cit.*, pàg. 406.

9. SERRA, Eva (dir.). *La Revolució catalana de 1640*. Barcelona: Crítica, 1991. Participen en aquella obra col·lectiva: Xavier Torres, Joaquim M. Puigvert, Jordi Olivares, Agustí Alcoberro, Jordi Vidal, Núria Sales, Josep M. Torras i Ribé i Joaquim Albareda.

com a deixebles de l'autora, i també historiadors ja consagrats, com ara Núria Sales i Josep M. Torras i Ribé.

En resposta a les interpretacions anteriors dels fets de 1640, i molt especialment a *La Revolta dels catalans*, de John Elliott, Eva Serra qüestionava la validesa de les conceptualitzacions historiogràfiques plantejades fins aleshores, que repartien «patents de —revolucions modernes— o de —revoltes resistencialistes—, segons si es consideraven més o menys reeixides», i que provenien d'«arrelats malentesos com la identificació del progrés amb el poder, o de la modernitat amb la força militar». Enfront d'aquests plantejaments, Eva Serra definia l'episodi de 1640 com una revolució política:

La rebel·lió de 1640 no fou ni una fronda aristocràtica més o menys cortesana, ni una mera *jacquerie* local, ni una revolta aristocràtica provincial. La convocatòria dels Braços Generals —les anomenades Corts de Pau Claris— reflecteix una notable força unificadora revolucionària i una sòlida dimensió social i política nacional. [...] Possiblement a imitació d'Holanda, les institucions catalanes prenen una renovada embranzida el 1640. La vitalitat d'unes estructures socials en transformació poden explicar-ho. La societat catalana es reconeixia a si mateixa per raons socials, polítiques i culturals, no pas historicistes.¹⁰

En els anys següents, Eva Serra va poder aprofundir en aquesta interpretació, que també s'ha sostingut amb els estudis d'Antoni Simon i Tarrés.¹¹ Cal esmentar, en aquest sentit, l'edició per part de la historiadora i de Xavier Torres dels dos volums d'*Escrits polítics del segle XVII* (1995), que reproduïxen alguns dels textos fonamentals d'aquella ruptura.¹²

Endinsar-se en el gran conflicte politicomilitar del segle XVII, i en les seves conseqüències, l'ha acostada, també, a l'estudi de les

10. SERRA, Eva. «Introducció». A SERRA, Eva (dir.): *La Revolució catalana de 1640*. *Op. cit.*, pàgs. VII-IX.

11. Esmentem especialment: SIMON I TARRÉS, Antoni. *Els orígens ideològics de la revolució catalana de 1640*. Barcelona: PAM, 1999, i *Pau Claris, líder d'una classe revolucionària*. Barcelona: PAM, 2008.

12. Editats per l'Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives i Eumo. El primer volum, a cura de Xavier Torres, publica la *Notícia Universal de Catalunya*, de Francesc Martí i Viladamor; el segon, a cura d'Eva Serra, reproduïeix *Secrets públics, de Gaspar Sala, i altres textos*.

causes, la formació dels bàndols, el pensament polític i el paper de les institucions en la Guerra de Successió —dos moments de ruptura, 1640 i 1705/1713, en què Eva Serra troba notables paral·lelismes—. Aquest aspecte va ser plantejat inicialment el 2001 en el treball «El pas de rosca en el camí de l'austriacisme», publicat en una obra col·lectiva dirigida per Joaquim Albareda.¹³

Entre les aportacions més significatives en aquesta línia cal destacar «Una alternativa nacional sota l'aparença de conflicte dinàstic» (2005), conferència de cloenda del primer gran congrés celebrat en ocasió del tricentenari de 1714, en què la historiadora analitzava les bases teòriques de l'austriacisme,¹⁴ i «La potencialitat democràtica de la Catalunya històrica», conferència que va llegir al Saló de Cent de l'Ajuntament Barcelona en ocasió de la Diada Nacional del 2015,¹⁵ en què definia el caràcter modern i la tendència democratitzadora de les institucions abolides pel Decret de Nova Planta.

Les institucions catalanes modernes: Cort General, Diputació del General

Justament l'estudi de les institucions, i molt especialment de la Cort General i de la Diputació General, han constituït la principal línia de recerca de l'autora en els darrers quinze anys. En un àmbit poc estudiat per la historiografia tradicional, i gairebé negligit després de 1939, Eva Serra es proposà aflorar una documentació ingent i fins aleshores inèdita. En aquesta tasca va tenir el suport d'un bon nombre de deixebles que hi han dedicat moltes hores de treball, tot confegint edicions sistemàtiques i en molts sentits modèliques.

L'edició dels dietaris o actes de Corts ha rebut el suport institucional del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya

13. ALBAREDA, J. (ed.). *Del patriotisme al catalanisme: societat i política (segles XVI-XIX)*. Vic: Eumo, 2001, pàgs. 71-104.

14. SERRA, EVA. «Una alternativa nacional sota l'aparença de conflicte dinàstic». *Actes del Congrés L'aposta catalana a la Guerra de Successió (1705-1707)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Museu d'Història de Catalunya, 2007, pàgs. 509-518.

15. El text va ser publicat a *L'Avenç*, núm. 418 (desembre 2015), pàgs. 26-37, i novament al núm. 441 (desembre 2017), pàgs. 44-57.

i, posteriorment, també del Parlament de Catalunya, en el marc de la col·lecció Textos Jurídics Catalans. Els quatre primers volums que van veure la llum es referien a la *Cort General de Montsó (1585): Montsó – Binèfar*. En concret, eren el *Procés familiar del Braç Reial*, el *Procés del Protonotari* (2001), el *Procés familiar del Braç Militar* i el *Procés familiar del Braç Eclesiàstic* (2003).¹⁶

En la introducció del primer dels volums, Eva Serra denunciava l'abandonament dels estudis parlamentaris dels segles XVI i XVII que s'havia produït arreu d'Europa a partir de la dècada de 1960 a causa de «l'assimilació unívoca de la monarquia a l'estat modern». I afegia:

El nacionalisme d'estat ha impregnat fins a tal extrem la història dels segles XVI a XVIII que ha assimilat, sense embuts i en exclusiva, monarquia amb poder públic. En canvi, les institucions parlamentàries o municipals han hagut de passar una i altra vegada pel sedàs d'una crítica que només hi sabia veure oligarquies i velles aristocràcies enquistades. Això fins a l'extrem que un conde-duque de Olivares ha pogut ser defensat com un gran estadista modern, en contrast amb homes de la magistratura pacifista com un Pau Claris o un Joan Pere Fontanella.¹⁷

De nou, doncs, una referència precisa a la Revolució de 1640. En aquesta línia, Eva Serra plantejava el marc teòric i els objectius d'una empresa especialment ambiciosa, i ja en gran part reeixida ara:

L'equip que ha assumit aquesta edició de les Corts catalanes del 1585 té el convenciment que la història moderna europea en general i la de Catalunya en particular, ha patit, a excepció del cas d'Anglaterra, el flagell de l'abandonament de les institucions parlamentàries en benefici de privilegiar la història política de la monarquia en atorgar només a aquesta patent de modernitat. Avui, però, ja sembla totalment inacceptable una història de Catalunya dels segles XVI i XVII sense un coneixement i un reconeixement de l'activitat de les Corts.

16. Corresponen als volums 18, 19, 20 i 21 de la col·lecció Textos Jurídics Catalans. L'equip d'edició era format per Josep M. Bringué, Pere Gifre, Gerard Marí, Miquel Pérez Latre i Joan Pons. A partir del volum següent s'hi van afegir Manuel Güell i Imma Muxella.

17. SERRA, EVA. «Introducció». A SERRA, EVA (coord.): *Cort General de Montsó (1585). Montsó–Binèfar. Procés familiar del Braç Reial*. Barcelona: Departament de Justícia, 2001. Col·lecció Textos Jurídics Catalans, vol. 18, pàgs. I-V.

Les referències a la Cort General de Montsó es tanquen amb els *Annexos i index, esborrany del procés familiar del Braç Reial, documentació complementària i index* (2010).¹⁸ En els anys següents, apareixen *La Junta General de Braços de 1713, l'ambaixada Dalmaes i altra documentació* (2008),¹⁹ *Cort General de Barcelona (1705-1706). Procés familiar del Braç Eclesiàstic* (2014)²⁰ i *Cort General de Barcelona (1705-1706). Procés familiar del Braç Militar* (2016).²¹

En paral·lel, Eva Serra publica articles sobre el funcionament de la Diputació del General, que mostren aspectes fins aleshores desconeguts de la institució i altament interessants. Aquesta línia s'inicia amb la presentació de la comunicació «Diputats locals i participació social en les bolles de la Diputació del General (1578-1638)» al III Congrés d'Història Moderna de Catalunya (1993), organitzat pel Departament d'Història Moderna de la Universitat de Barcelona i dedicat a *Les institucions catalanes, segles XV-XVIII*.²² En aquest treball i en altres de posteriors Eva Serra va posar en relleu la vigència de la institució fins al 1714 i la seva capacitat per ampliar la seva representativitat social i territorial, les seves competències i els seus ingressos. Cal tenir en compte que el seu discurs de recepció com a membre de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans versà sobre el tema: *Les Corts catalanes, una bona font d'informació històrica* (2003).²³

D'altra banda, amb Josep Capdeferro, ha estudiat l'origen, les competències, la composició i el funcionament del Tribunal de Contrafaccions de Catalunya, una institució pràcticament desconeguda fins aleshores. Ho ha fet mitjançant les obres *El Tribunal de Contrafaccions de Catalunya i la seva activitat (1702-1713)* i *Casos davant del Tribunal de Contrafaccions de Catalunya (1702-1713)*, ambdues

18. Volum 22 de la col·lecció Textos Jurídics Catalans.

19. Volum 29 de la col·lecció Textos Jurídics Catalans.

20. Volum 30 de la col·lecció Textos Jurídics Catalans.

21. Volum 31 de la col·lecció Textos Jurídics Catalans.

22. Publicat a: *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, núm. 13, 1993, vol. I, pàgs. 259-274.

23. *Les Corts catalanes, una bona font d'informació històrica. Discurs de recepció d'Eva Serra i Puig com a membre numerària de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans llegit el dia 27 de novembre de 2003*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2003.

publicades a la col·lecció Textos Jurídics Catalans (2015).²⁴ El tribunal, de composició paritària entre els jutges nomenats per la Corona i els nomenats per la Diputació del General, havia de resoldre els conflictes plantejats entre ambdues institucions o per l'actuació dels seus funcionaris, i va esdevenir una institució excepcional en el marc del Dret públic europeu.

I encara, amb un èficac equip de deixebles, Eva Serra va coordinar l'edició d'*Els llibres de l'ànima de la Diputació del General de Catalunya (1493-1714)*, publicat en dos volums el 2015.²⁵ El document recull la llista d'aspirants admesos per a l'elecció com a diputats o oïdors de la Generalitat de Catalunya d'ençà de la introducció del mètode insaculatori (sorteig) fins a l'abolició de la institució. És, doncs, el retrat d'una classe dirigent durant més de dos segles que permet constatar també els elements de continuïtat (vinculats a la nissaga o a les relacions clientelars) i de ruptura (especialment visibles en les conjuntures de 1640 i de 1705).

Historiografia i divulgació

Com ja hem esmentat, Eva Serra ha realitzat un esforç ingent de recuperació de la historiografia i dels historiadors catalans anteriors a la desfeta de 1939, però també de lectura i d'anàlisi dels més propers generacionalment. Així, entre d'altres, ha deixat retrats interessants de Ferran Soldevila (1994, 1995),²⁶ Antoni Rovira i Virgili (2000),²⁷ Joan Fuster (2002),²⁸ Ferran de Sagarra i de Siscar

24. Volums 34 i 35, respectivament.

25. SERRA, Eva (coord.). *Els llibres de l'ànima de la Diputació del general de Catalunya (1493-1714)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2015, 2 vols. L'equip d'edició era format per Jordi Buyreu, Núria Florensa, Sílvia Jurado, Eduard Martí, Miquel Pérez Latre i Eduard Puig.

26. SERRA, Eva. «Ferran Soldevila vint anys després». *El contemporani: revista d'història*, núm. 2, 1994, pàgs. 15-21; SERRA, Eva. «Ferran Soldevila: la persona i l'historiador». *Bulletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 6, 1995, pàgs. 9-17.

27. SERRA, Eva. «Antoni Rovira i Virgili, historiador». *Jornades dedicades a l'escriptor Antoni Rovira i Virgili*. Valls: Cossetània, 2000, pàgs. 145-166.

28. SERRA, Eva. «D'avui estant: la vigència de Fuster com a historiador». *L'Espill*, núm. 10, 2002, pàgs. 47-59.

(2005),²⁹ Emili Giralt (2009),³⁰ Víctor Ferro (2009),³¹ Jaume Vicens Vives (en especial: 2010 i 2011)³² i el seu pare, Josep de Calassanç Serra i Ràfols (2013).³³ També ha proposat un valuós balanç sobre la historiografia catalana contemporània (1989).³⁴

Cal destacar també que al llarg de la seva carrera professional la historiadora ha publicat una trentena llarga de ressenyes bibliogràfiques i alguns balanços excel·lents, com ara el dedicat a la bibliografia sobre les Corts catalanes (2007).³⁵ Des d'aquestes pàgines cal destacar també la seva participació activa en el comitè de redacció d'*Índice Histórico Español*.

La historiadora va participar activament en nombroses iniciatives i publicacions de caràcter col·lectiu adreçades a un públic més ampli, conscient de la importància de la divulgació històrica i de les obres de síntesi. Ho va fer ja a la *Història de Catalunya* d'Editorial Salvat (1978), la primera obra de quiosc en fascicles dedicada al nostre passat, on va redactar el capítol «Resistència de Catalunya i decadència castellana: la guerra de Separació».³⁶ Més endavant,

29. Ferran de Sagarra i de Siscar: *semblança biogràfica. Conferència pronunciada davant el Ple per Eva Serra i Puig el dia 21 d'octubre de 2004*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2005.

30. SERRA, Eva. «Emili Giralt i Raventós (1927-2008)». *Estudis Romànics*, núm. 31, 2009, pàgs. 661-663.

31. SERRA, Eva. «Víctor Ferro en el record». *Revista de Dret Històric Català*, núm. 9, 2009, pàgs. 29-32.

32. SERRA, Eva. «Vicens Vives i el pactisme». A CASALS, A. (coord.): *Revisió historiogràfica de Jaume Vicens Vives*. Cabrera de Mar: Galerada, 2010, pàgs. 135-160; SERRA, Eva. «Vicens Vives: un intent de visió global». *Recerques*, núm. 63, 2011, pàgs. 9-20.

33. A banda de l'article esmentat a la nota 1, vegeu també: *Josep de C. Serra i Ràfols: semblança biogràfica. Conferència pronunciada davant el Ple per Eva Serra i Puig el dia 8 d'abril de 2013*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2013.

34. SERRA, Eva. «Una aproximació a la historiografia catalana: els antecedents». *Revista de Catalunya*, núm. 26, 1989, pàgs. 29-46, i SERRA, Eva. «Una aproximació a la historiografia catalana: el nostre segle». *Revista de Catalunya*, núm. 27, 1989, pàgs. 43-55.

35. SERRA, Eva. «Butlletí bibliogràfic sobre les Corts Catalanes». *Arxiu de Textos Catalans Antics*, núm. 26, 2007, pàgs. 663-738.

36. Volum 4, pàgs. 75-103. El director editorial de l'obra era Josep M. Salrach, i el coordinador del volum, Joaquim Nadal. Eva Serra manlleva el concepte «guerra de Separació» de la *Història de Catalunya* de Ferran Soldevila, reeditada el 1962, però en modifica substancialment la caracterització en el títol del capítol. El capítol XXX de l'obra de Ferran Soldevila s'intitulava: «La temptativa de desnacionalització violenta i l'alçament de Catalunya».

amb Xavier Torres, es va fer càrrec de la coordinació del volum dedicat als segles XVI i XVII d'*Història. Política, societat i cultura dels Països Catalans*, dirigida per Borja de Riquer (1997),³⁷ i en redactà diversos capítols. També va coordinar el volum dedicat a l'edat moderna de la *Història Agrària dels Països Catalans*.³⁸

També ha fet un important esforç de caràcter divulgatiu. Cal destacar, en aquest sentit, la seva tasca com a redactora a la *Gran Enciclopèdia Catalana* (que requeriria un estudi específic), els nombrosos articles publicats a *L'Avenç* i el suport que sempre donà a la revista *Sàpiens*, a més de la seva participació en nombroses iniciatives vinculades a l'ensenyament de la història.

37. Publicat per Enciclopèdia Catalana. El volum 4, que coordinà amb Xavier Torres, s'intitulava «Crisi institucional i canvi social, segles XVI i XVII».

38. SERRA, Eva i SALRACH, Josep M. (coords.). *Edat Moderna*, vol. 3. A GIRALT, Emili (dir.): *Història Agrària dels Països Catalans*. Barcelona: Fundació Catalana per a la Recerca, 2008.